

NYELVMŰVELÉS

A nyelvújítás, a purizmus és fajtái*

A Nyelvtudományi Társaságban 1997. április 29-én tartottam előadást „Nyelvújítás régen és ma – Európában és a harmadik világban” címmel, amely nyomtatásban megjelent a Nyr. 123. kötetében még abban az évben. Felolvasásomnak már a címe is utalt arra, hogy a purizmusról sok szó esett benne. Most folytatok néhány ott megkezdett gondolatot erre a tevékenységre koncentrálni, hangsúlyozván hogy a nyelvújítás és purizmus vagy nyelvtisztítás közt nem mindig lehet minőségi különbséget tenni. Példaanyagom arra a dokumentációra épül, amelyre az említett felolvasásomban is hivatkoztam, az általam és CLAUDE HAGÈGE által szerkesztett cikkgyűjteményre: „Languages Reform – History and Future. La réforme des langues – histoire et avenir. Sprachreform – Geschichte und Zukunft (6 kötet, Hamburg, 1983–1994.). E kötetekből csak az első kettő van meg a Nyelvtudományi Intézetben, a teljes antológia viszont megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban. Ezekben a kötetekben mintegy 140 nyelvről írtak tanulmányt az illető szakemberek. A fő témán túl az egyes nyelvek történetéről, jelenlegi helyzetéről is hasznos adatokat talál az olvasó, tehát az antológia gazdag adattára a lexikológia és a szociolingvisztika témakörének.

1. De mindenekelőtt fölteszem a kérdést: mi a purizmus? Az ÉrtSz. a *nyelvtisztaság* címszóra utal vissza: „A nyelvművelésnek a nyelv állapotára vonatkozó olyan követelménye, hogy a nyelv a fölösleges idegen elemektől mentes legyen, és saját belső törvényszerűségének megfelelően fejlődjék, ill. az ilyen követelménynek megfelelő nyelvi állapot”, a *purista* címszó 2. jelentésében pedig: „Olyan személy, aki a nyelvtisztaság elveihez beszédében, írásában aggályosan ragaszkodik”.

Kétségtelen, hogy a purizmus, mint minden társadalmi jelenség, megnyilvánul végletes törekvéseiben is, a nyelvtisztító mozgalmak ellenzői gyakran bélyegzik őket szélsőségesnek. Ezt dokumentálja az ÉrtSz. másodszer idézett értelmezése a puristáról. Az ilyen minősítés nem ritkán jogos. Gondoljunk nem egy túlzó magyar puristára, például Pintér Jenőre (Magyar nyelvvédőkönyv. Bp., 1938.). A továbbiakban azonban nem fogom eszerint értékelni a purizmus példáit, de előadásom végén visszatérek erre a kérdésre. Különben úgy vélem, hogy a purizmus ugyanúgy értéksemleges, mint más társadalmi jelenség, mozgalom, mint például a sportversenyezés, amely túlzott formában ajzószerkeztésével folyik, a kártyázás, amely lehet kellemes időtöltés, de káros szenvedéllyé is fajulhat.

A nyelvtisztaság, purizmus értelmezését viszont kibővíteném azzal, hogy a nyelvi tisztaságnak többféle megközelítése lehet. Egyrészt a fenti értelmezések szerint valóban a káros idegen hatástól való megtisztítás az egyik célja, ebben az esetben tárgya lehet a nyelv minden szintje, tehát a szókincs, ezen felül a szintaxis és a stílus, az alaktan és a hangrendszer. Másrészt e törekvés a nyelv kifinomult, klasszikus vagy annak vélt formáit kívánja megőrizni vagy visszaállítani, mintaképpül véve az archaikus és költői stíluselemeket. Előadásomban a lexikai purizmus fajtáival kívánok foglalkozni.

A nyelv szabályozása, modernizálása, fejlesztése terén a legtöbb tennivaló a szókincsben van, a legtöbb változtatás ezen a nyelvi szinten hajtható végre, ugyanis a lexikális elemek alkotják a leglazább rendszert, hiszen a szókincs tagjainak száma sokszorosát teszi ki a fonémáknak és az alaktan morfémaiknak. Az egyéb szintek tudatos változtatásaira két példát említek. A magyar ikes és iktelen igék közti hajdani különbség elmosódása a XVI. század óta megfigyelhető. A XIX. század nem egy nyelvújítója igyekezett fenntartani az alaki és funkciós különbségeket, elsősorban Révai Miklós. Mint tudjuk, e kísérletek kevés sikerrel jártak. – Ugyancsak a XIX. században ment végbe

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2003. április 29-i ülésén.

a finn nyelv modernizálása. A lexikai újításokon kívül fontos volt a nyelvjárási különbségekkel és keveredésekkel keletkezett köznyelvi sokféleség rendezése. Az egyes számú főnévi genitívus meszterkél *d-s* alakja ugyan elterjedt (*käsi* 'kéz' – *käden* genitívus), de a többes számú genitívus sokfélesége fennmaradt (*karahka* 'fenyőág' – *karahkoiden, karahkoitten, karahkojen, karahkain*).

Ami a stilisztikai és szintaktikai nyelvtisztaságot illeti, ennek jegyében alakult meg a francia tudományos akadémia (Académie française) 1635-ben. Egy kevésbé ismert példát a fríz nyelv történetéből idézek. A XVII. században Gysbert Japicx (1603–1666) az ófríz mintákhoz való visszatérést szorgalmazta, s például a határozott névelő hím- és nőnemű megkülönböztetéséért szállt síkra, noha ezzel voltaképp holland mintát követett, de törekvése nem járt eredménnyel.

A lexikális purizmus elsősorban az idegen szavak helyett a régieket kívánja újból elterjeszteni, vagy pedig újakat alkot az idegenek helyébe. Alkalmanként előfordul, hogy a nyelvművelők éppen a túlzott szócsinálás ellen lépnek föl, mint a XIX. század ortológusai, Szarvas Gábor és társai a Magyar Nyelvőrben.

De felvetődik a kérdés, hogy kik is a szógyártók. Közismert, hogy a nyelvújítás vezetői mindenütt az értelmiségiek, írók, költők, nyelvészek, tudósok soraiból kerülnek ki. Am új szavak spontán is keletkeznek a beszélők egész közösségében akár új fogalmak kifejezésére, akár szleng szavak helyettesítésére. A neologizmusok általában az erre fogékony és tehetséges, leggyakrabban ismeretlenségben maradók ajkán keletkeznek ugyanúgy, ahogyan a népdalok, a népköltészet termékei, az adomák és viccek, rigmusok is. – Olykor irányítható a spontán szóalkotás. Ennek egyik eszköze a pályázat. Így keletkezett 1810-ben az *egyetem* szavunk, igaz, a nem névtelen Kazinczy Ferenc leleményeként. 1930-ban pedig a Nemzeti Sport által elindított magyarító pályázaton tucatjával javasoltak azóta régen meggyökeresedett szavakat a sportrajongók. Neveiket nem ismerjük, noha megtudhatjuk az egykori újságlapokból. Egy másik példa a skót nyelvből való. Ez a kelta nyelv veszélyeztetett állapotban van. Mint RONALD BLACK, az említett antológia egyik szerzője írja (6. kötet, 1994., 141. lap), a Scotsman skót nyelvű kiadásának szerkesztőjeként 1991-ben pályázatot hirdetett új szavakra: 216 javaslatot kaptak, amelyeknek egy része átment a köztudatba. Egyébként már 1877-ben írtak ki ilyen pályázatot a skót lapok.

Ausztráliában élő és kutató honfitársunk, Vászolyi Erik szintén ilyen spontán neologizmusokról számol be nemrég megjelent kötetében (Ausztrália bennszülött nyelvei. Bp., 2003. 167–9). Ebben és hasonló esetekben nem lehet szó sem purizmusról, mint az irodalmi nyelvek esetében, sem tudatosan irányított nyelvművelésről, de ebből is látnunk kell, hogy a saját szóalkotási igény természetesen szükséglet, a purizmus inkább csak tudatos voltában és esetleg a szóalkotások mennyiségében különbözik a spontán szóalkotás megnyilvánulásaitól.

A tervezett, irányított irodalmi nyelvújító és nyelvtisztasági mozgalmaknak három jellegzetessége figyelhető meg: 1. a mozgalom időszakosan lép föl, nem jelentkezik állandóan, vagy ha igen, akkor sem egyforma intenzitású, lényegében bizonyos korokhoz fűződik; 2. a mozgalom szelektív, iránya főként csak bizonyos idegen hatás ellen irányul, más jövevényszavakat nem érint; 3. a mozgalom megkülönböztető jellegű: rokon nyelv(ek) befolyása ellen védekezik, ilyenkor a jövevényszavakkal azonos vagy hasonló alakú saját elemeik helyett alkotnak újakat, vagy a meglévőket alakilag elhasonítják.

2. Az időszakos mozgalmak a legtöbb irodalmi nyelvben fellelhetők. Jelentkezésük több körülménytől függ. Ha az idegen hatás egy korszakban erőteljesen lép föl, akkor vele szemben intenzívebb a nyelvtisztítás, ha a külső befolyás lecsendesedik, akkor elül a védekezés is, míg később politikai, kulturális vagy egyéb indíttatásra új purizmus keletkezik, habár az újabb külső befolyásnak nincs is lényeges hatása a védett nyelvre. Ez utóbbi eset volt jellemző (részben ma is vannak nyomai) a második világháború utáni németellenességre és a vele járó német nyelv iránti ellenszenvre, elutasításra. De gyakoribb az idegen nyelv hatása elleni védekezés.

A Nyr. 123. kötetében utaltam az időszaki angol purizmusra, amely a Royal Society 1662-ben történt alapítása után keletkezett John Dryden, Daniel Defoe, Jonathan Swift és más tagjai által, a francia mozgalmakról a XVI. században (J. du Bellay, Henri Estienne) és napjainkban (R. Étiemble), a dán és a svéd nyelvújításokról (XVII. és XIX. században). Itt említem meg a magyar nyelvújításokat: elsők a XVIII–XIX. századi nagy nyelvújítást, továbbá a XX. század első harmadában sportszókincs megmagyarosítását.

A német nyelvben két áramlat lépett föl egymástól két évszázad távolságában. Az első a XVII. században zajlott le, amikor számos nyelvművelő társaság alakult meg és lépett föl lexikális újításokkal a nemzetközi (latin) szavak helyettesítésére. Ekkor keletkezett a *Bücherei* 'könyvtár' (ma inkább kisebb, kerületi, iskolai könyvtárakat hívnak így) a *Bibliothek* helyett, a *Vollmacht* 'meghatalmazás' az *Autorität* (ma 'tekintély' a jelentése) helyett stb. A következő századokban százával tolnak a nyelvbe francia-latin elemek. Ez ellen léptek föl a nyelvművelő társaságok (Sprachverein néven) a XIX. század második felétől a XX. század elejéig. Ekkor jórészt a hivatalos stílust igyekeztek megnémetesíteni; így keletkezett az *Umschlag* 'boríték' a *Couvert* helyett, a *Rechtsanwalt* 'ügyvéd' (Svájcban *Fürsprech*) az *Advokat* helyett, a nyelvtani fogalmak közt a *Hauptwort* 'főnév' a *Substantiv*, a *Fürwort* 'névmás' a *Pronomen* helyett (noha az előbbieket ma csak az iskolás nyelvtanok használják) stb. Érdekes, hogy a náciak nem foglalkoztak jövevényszavak németesítésével, de alkottak saját kifejezéseket, pl. *Propaganda* a saját, *Hetze* az ellenséges hírverésre. Napjainkban a németet szintén elárasztják az angol szavak, és ezeket ugyancsak lelkesedéssel fogadja a lakosság egy része, de azért a boltok, cégtáblák, reklámok kevesebb angolságot tartalmaznak, mint nálunk, és a jó helyesírással.

Az Európán kívüli nyelvek közül a perzsa nyelvvédelem tanulságos. Két nagyobb hatású mozgalom ismeretes, mindkettő a túlzott arabizmusok ellen lépett föl. Az elsőnek vezetője egy költő volt, Jaghmā-ye Jandaqi (1782–1859), a XIX. század második felében. A második egy századdal később indult meg, ekkor már felsőbb segédlettel, sőt ösztönzésre. Reza Pahlavi sah nacionalista szellemben uralkodott, ő alapította az első perzsa tudományos akadémiát 1935-ben. A nyelvtisztítás gondolata nem utolsó sorban a sah 1934-ben történt törökországi látogatásán merült fel, ahol hasonló nyelvújítás volt folyamatban. E második időszak mozgalmában több tudós vett részt különösen a tudományos szakkifejezések perzsásítására. Egyik jelentős nyelvújító volt Ahmad Kasravi (1890–1946), poliglott nyelvész, történész és jogász, több mint 60 tudományos kötet szerzője. Vallási fanatikusok 1946-ban meggyilkolták, amikor kilépett a bíróság épületéből, miután ott felmentették az iszlám megsértésének vádja alól. (Salman Rushdi in contumaciam halálos ítéletének tehát volt előzménye Iránban.) Megjegyezzük, hogy az arab elemek túlzó gyomlálása ellen tudósok is felléptek, pl. S. H. Taqizadeh (1878–1970), akik rámutattak, hogy számos arab jövevényszó voltaképp perzsa eredetű, csak visszakölcsönözték az arabból. Lásd M. A. JAZAYERI cikket az antológia 2. kötetében (1983. 241. lap).

3. A szelektáló purizmus jellegzetes válfaját képviselik a magyar nyelvújítások. Az első – mint tudjuk – a XVIII. század második felében veszi kezdetét, főként Bessenyei György fellépésével (Magyarország, 1778. stb.). Ekkor a nyelvnek a tömeges latinizmusoktól való megtisztítása volt a feladat. A XIX. század második felében a nyelvtisztítás már inkább a német szavak ellen irányult, és ez az irányzat tovább tartott, sőt még a XX. század első felében a germanizmusban látták a fő veszélyt a nyelvvédők. A múlt század harmincas éveiben folyt le a sportszavak megmagyarosítása. Ekkor az angol eredetű szavak helyett találtak megfelelő magyar kifejezéseket, de nem egy angol sportszó került át hozzánk német közvetítéssel, pl. *start*, ma *rajt*, *drukkol*, ma főleg *szurkol*, az osztrák szóhasználatból. Újabban az angol jövevényszavak beáramlása ellen küzdenek a nyelvművelők, akiket ellenlábasaik (túlzott) puristáknak neveznek. Nyelvtisztasági mozgalmaink tehát három irányban munkálkodtak négy különböző időszakban: a latin, a német és kétszer az angol jövevényszavak ellen.

A korábban említett nyelvújító mozgalmak közt – az időszakos fellépésen kívül – szelektív irányulás is megfigyelhető: a XVI. századi francia puristák (H. Estienne) az olasz hatás, napjaink nyelvtisztítói az angol, a XVIII. századi dán nyelvművelők a svéd, a XIX. és a XX. századiak a német hatás ellen léptek föl.

A dél-afrikai afrikaans, amely a holland nyelvből alakult ki, a XIX. században erős angol hatás alá került a kezdeti gyarmati jellegű függőség, később az együttélés alatti gyámkodás következtében. Az angol kulturális és nyelvi hatás ellen és az afrikaans önállóságának biztosítására indult meg a XIX. században a purizmus, majd megerősödött a múlt század harmincas éveiben, amelynek során számos anglicizmust váltottak föl saját nyelvi eszközökkel. Érdekes, hogy a holland nyelvet mindig is tekintélynek ismerték el, holland minták ellen nem lépnek fel, noha öröködeknek a nyelv önállóságán.

A macedón nyelv puristái a XIX. századtól kezdve a török befolyás ellen védekeznek. Mint ismeretes, a macedón nyelv volt az első szláv irodalmi nyelv a szláv apostolok, Cirill és Metód IX. századi bibliafordítása óta, de mint önálló nyelv csak a XIX. században szakadt el végleg a vele rokon és majdnem teljesen közérthető bolgártól. A török hódoltság évszázadai alatt a macedón nyelvet ellepték a török elemek, igaz, a XVIII. század óta erős orosz hatás érvényesült. Ám a nyelvművelés célkitűzése ma is a turcizmusok eltávolítása, habár a beszélt nyelvben megmaradtak fontos török jövevényszavak, pl. *ama* 'de, hanem', amelyeket írásban már nem használnak. Jellemző a macedónok hozzáállására egy satirikus jelenet az egyik tévésorozatról, amely a korábbi években népszerű volt. A családfeje egy barátjával beszélget, amikor beront a lakásba a kamasz fia: *Just moment, papa! daj transfuzija, pak sum švorc* 'egy pillanatra, papa, adj egy kis lóvét, megint leégtem'. Az apa ad neki valamennyi pénzt, mire a fiú *oké, szuper, csaó* kiáltással elszalel. Ekkor az apa így kommentálja a történetet a barátjának: „A fiú egyre jobban ügyel a tiszta beszédre: már nem használ török szavakat”. Viszont a fiú beszédében csupán a *daj* 'adj', *pak* 'megint', és *sum* 'vagyok' voltak macedón szavak, a többi idegen, igaz, nem török. Az angol hatást tehát ott is tárt karokkal fogadják, mint sokan itt nálunk.

Jellegetes a török nyelvújítás a múlt század első felében. Az oszmán birodalom vezető rétegének, a szultáni adminisztrációnak és az értelmiségnek a beszédét az iszlám szent nyelve, az arab hatotta át, ennek nyomán az örökölt szókinccs és némileg a nyelrendszer arab-perzsa elemekkel lett tele, amely az egyszerű néptől idegen volt. A XVI. századtól kezdve a nyugati élet fogalmaira francia jövevényszókat vettek át a szövetséges francia diplomáciai és kulturális kapcsolatok révén, ámbar ezeknek száma messze elmaradt az arab-perzsa elemektől. A köztársaság kikiáltása után Kemál pasa, későbbi nevén Kemal Atatürk elnök elindította az ország modernizálását. Első lépés volt a latin betűkre való áttérés 1928-ban, majd ezt követte a szókinccs nagyarányú átalakítása, az ún. nyelvi forradalom (*dil devrimi*). Rövid néhány év leforgása alatt ezrével alkotnak török elemekből új szavakat az arab-perzsa szóképlet helyébe. Ezzel szemben a francia és más eredetű jövevényszavakat nem távolították el, tehát például ma is *enstitü* az 'intézet' a francia *institut* szóból, *otomobil* az *automobile*, *otel* az *hôtel*, *losyon* a *lotion* 'hajszesz' alakból. Néhány évtizede egyre több angol szó jelenik meg a mindennapi nyelvhasználatban. Ez ellen egyelőre semmilyen purista tiltakozásnak nincs nyoma, noha az angol hangrendszer adaptálása nehéz próbára teszi a törökét, nehezebbre, mint a francia: az utolsó szótagi hangsúly – szemben az angol változó hangsúlyozással – például mindkét nyelvben majdnem azonos.

Az indiai dravida nyelvcsalád nyelvi szempontból legismertebb irodalmi nyelvében, a tamilban, a Kr. e. III–II. század óta folyamatos az írásbeliség és szépirodalom. A szókinccsre jelentékenyen hatott a szanszkrit és egyéb indoárja nyelvek lexikális anyaga. 1956 óta Tamil Nadu szövetségi állam hivatalos nyelve lett a tamil, de a hindit, amely 1949 óta a szövetség hivatalos nyelve az angol mellett (ez látja el a legtöbb funkciót), a tamil értelmiség nyelvük konkurensének fogja fel, és inkább az angolt fogadják el hivatalos szerepben „egyenrangú” társaként a tamilnak. A modernizálódó szövetségi állami életben szükség volt új szavak képzésére. A nyelvújítók számos neolo-

gizmust alkottak saját elemekből, gyakran kirostálva a szanszkrit-hindi és árja jövevényszavakat. Erre példa a *vānoli* 'rádió', szó szerint 'égből jövő hang' a korábban használt *ākāśvani* helyett, amely hindi neologizmus, India nagy területén általánosan használt szó. Ezzel ellentétben az anglicizmusok nem bántják a nyelvvédők érzékenységét, az sem, hogy az értelmiség társalgó stílusa tele van tűzdelve angol szavakkal, sőt hosszabb-rövidebb szövegekkel, úgyhogy makaróninyelv hatását kelti.

4. A megkülönböztető purizmus abban a nyelvben lép föl, amelyben – főként a függőség következtében – erős a rokon nyelvi idegen hatás, és számos esetben hasonló vagy majdnem azonos lexikális elemek keletkeznek. Ilyenkor a nyelvi önállóság biztosítására alkotnak alakilag eltérő saját szavakat. A hivatkozott Nyr.-beli cikkemben megemlítettem a färöer nyelvújítók szóalkotásait a sokáig egyedül hivatalos dán nyelvi elemek helyébe. Az Ifjú Fríz mozgalom (1915-től) hívei és vezetője, Douwe Kalma (1896–1953) ezért igyekezett lexikailag elkülöníteni a frízt a hollandtól. Ezzel a törekvéssel különben ellenkező irányt adtak a nyelvi fejlődésnek, mint az archaizáló Gysbert Japicx és társai (l. feljebb és vö. ANTHONIA FEITSMA: 4. kötet [1989.] 262. lap).

A jiddis, ez a germán nyelv a középfelnémetből alakult ki nagyszámú héber-arámi, továbbá (keleten) szláv és más jövevényszavakból kiegészítve. A német hatása a nyelv kialakulása után is erős maradt. A felvilágosodás (haszkala) XVIII. század végi eszméi nyomán elnémetellenítő irányzatok keletkeztek, amelyek még a múlt században is tartottak. Ennek következtében módosították a *förzitsnder* 'elnök', németül *Vorsitzender* szót *förzitser* alakúra, a *farzámlung* 'gyűlés', németül *Versammlung* szót pedig a sémi töből képzett *yoshev-rósh* összetétellel váltották föl (l. N. SCHAECHTER írását a 3. kötet [1983.] 211. lapján).

A szlovák nyelv évszázadok alatt kevéssel különült el a csehtől. L'udovit Štur (1815–1856) és társai a középszlovák nyelvjárások alapján alakították ki a mai irodalmi és köznyelv rendszerét, amelyben a csehtől való különbségek már megmutatkoztak. A két világháború között viszont cseh nyelvészek, főképp František Trávníček, nem utolsó sorban a prágai központi kormányzat irányvonala nyomán, csehesítő elveket igyekeztek megvalósítani, sőt az egységes „csehszlovák” nyelv (československý jazyk) kifejezést vezették be. Ez ellen az irányzat ellen léptek föl a szlovák nyelvvédők, és az elcsehesítés ellentételeként nyelvjárásai lexémáknak az irodalmi nyelvbe való bevezetésén fáradoztak, gyakran túlzó módon. A háború után megszűnt a csehesítés, és a túlzott nyelvvédelem is abbamaradt (l. J. MISTRÍK – E. EHRGANGOVÁ cikkét a 6. kötet [1994.] 464. lapján).

Az évszázados spanyolosító politikával szemben az Ibériai-félsziget újlatin nyelveit, kiváltképp a katalánt azonkívül a galíciait és az asztúriait, nyelvvédők mindig megőrizni és fejleszteni kívánták. Ez különösen a Franco-uralom alatt igen nehéz volt, megtorlásokkal kellett számolniuk. A katalán nyelv védelmében már a XIX. század végén fellépett a romanista és vegyész-mérnök Pompeu Fabra (1868–1948), aki a spanyolosító ellenmozgalom (descastellanizáció) vezetője volt. A demokratikus rendszerben tovább folytatódik a küzdelem „második reneszánsz” (Segona Renaixença) néven (l. JOHANNES KRAMER írását a 6. kötet [1994.] 415–6. lapján).

A tengerentúli kreol nyelvek terén hasonló irányzatok jelentkeznek. A papiamento a Holland Antillák, Curaçao, Aruba stb. szigetek lakosságának anyanyelve, amely holland-spanyol és afrikai eredetű lexikai és grammatikai alapokból ötvöződött össze. Új irányzat keletkezett az értelmiség, az írók köréből, amely a hollanddal szemben a spanyol eredetet kívánja kidomborítani a rabszolgai eredet elfeledtetése céljából. Holland és más eredetű szavakat spanyolosítanak el, noha ezt a nyelvészek, jórészt az Antillai Nyelvtudományi Intézet (Instituto Lingüístico Antiano) munkatársai nehezményezik. Így például a sajtóban a korábbi *studiante* 'diák' helyett *estudiante*, *speshal* helyett *espesial*, *park* helyett *parke* stb. alakokat írnak (l. MARTINUS FRANK írását az 5. kötet [1990.] 139. lapján).

5. Visszatérve a purizmus intenzitásának kérdésére meg kell említenem a szélsőséges purizmus = nacionalizmus tragikus történetét a sztálini rémuralom idején. Az októberi forradalom után a kommunista vezetők írásban és szóban az oroszországi nemzetiségek kultúrájának és nyelvének szabad fejlődését ígérték. S valóban a múlt század húszas éveiben számos addig írástalan (vagy csekély arab írásbeliségű) népnek alkottak meg honi és orosz nyelvészek latin betűs írásrendszert, azonkívül egységes irodalmi nyelvet. Ekkor a modern (és a szovjet) fogalmakra új szavak százait képezték saját nyelvi eszközökkel. A cél az volt – mint a magyar nyelvújítás is annak idején –, hogy az illető nép saját nyelvén tudjon beleilleszkedni az új világba. Ám a harmincas évek rémuralma alatt a cirill betűket rendszeresítették és nacionalistának bélyegezték meg a nyelvújítókat, hogy ti. korábbi orosz jövevényszavak helyett is saját képzésű szavakat alkottak. Sok nyelvésznek okozta ez a vád a bebörtönzést, a kivégzést vagy a táborban való pusztulást. Ez lett a sorsa az orosz Jevgenyij D. Polivanovnak (1891–1938), aki több nemzetiségnek alkotott latin betűs írást (pl. az üzbégnek). A rendszerváltás óta több utódállamban térnek vissza cirillről az arab írásra vagy a latinra. Tadzsikisztánban az előbbi útra kívánnak lépni, Azerbajdzsánban már áttértek a latin betűkre. Remélhetőleg nem fogják az ellenpurizmus szélsőséges útját járni, mint ennek Tadzsikisztánban vannak jelei (l. GUY IMART írását a 2. kötet [1983.] 211. lapján és VINCENT HACHARDÉ-t a 6. kötet [1994.] 324. lapján).

A hivatkozott antológia 140 cikke nyelvújításokról, szókincsfejlesztésről vagy erre vonatkozó véleményekről ad számot. Három nyelvet tárgyaló cikkben azonban semmilyen tervezett nyelvújítás leírását nem olvashatjuk, sőt egyáltalán a szókincs bővítése sem kerül szóba. A hawaii és a maori, e két polinéz nyelv ilyen, de mindkettő erősen veszélyeztetett állapotban van, sőt a hawaii kihalás előtt áll. A harmadik nyelv a bantu bamba, Zambia egyik nemzeti nyelve, az angol után a legfontosabb. A cikk szerzője MUBANGA E. KASHOKI (5. kötet [1990.] 31. lap) lehetségesnek tartja ugyan, hogy keletkeznek spontán új lexikai elemek az angol mellett vagy helyett, de külön vizsgálatok hiányában nem vállalkozik felmérésükre.

Ebből az áttekintésből láthatjuk, hogy szógyarapítás tudatos irányítással vagy spontán módon a legtöbb irodalmi nyelvben folyt vagy folyik, és ilyen esetekben nemritkán váltanak föl idegen elemeket, amelyeket a lakosság kevésbé művelt rétegei nem értenek, vagy nem tudnak helyesen használni. A tudatos szókincsgyártást nevezhetjük purizmusnak, de megvetni, elítélni csak túlzott esetekben kell. Ne rosszalják tehát azokat az ötletszerű kísérleteket sem, amelyek napjainkban a tömeges angol szóáradat magyaros kifejezésekkel való helyettesítésére irányulnak, és a „purista” ne legyen mindig szitokszó.

FODOR ISTVÁN